

Werkmap

Fonemisch

bewustzijn

Aan de slag met klanken en letters in groep 1 en 2

Volledig
herziene
druk

Mariët Förrer
Susanne Huijbregts
Monica de Wit

Redactie: Aafke Bouwman

CPS

Onderwijsontwikkeling en advies

Ten behoeve van de leesbaarheid is in dit boek in veel gevallen bij de verwijzing naar personen gekozen voor het gebruik van 'hij'. Het spreekt vanzelf dat hier ook 'zij' gelezen kan worden.

© CPS Onderwijsontwikkeling en advies, mei 2019

Dit is een geheel herziene versie van de uitgave 32358 Werkmap Fonemisch bewustzijn, ISBN 978 90 6508 598 6.

Auteurs: Mariët Förrer, Susanne Huijbregts, Monica de Wit, Taal-lees experts CPS
Redactie: Aafke Bouwman

Vormgeving omslag en binnenwerk: Digitale klerken, Utrecht

CPS-bestelnummer: 32426
ISBN: 978 90 6508 163 6

CPS Onderwijsontwikkeling en advies
Postbus 1592
3800 BN Amersfoort
Telefoon: [033] 453 43 43
E-mail: cps@cps.nl
www.cps.nl

Vragen over CPS-publicaties?
Telefoon: [030] 241 70 24
E-mail: infodesk@cps.nl
www.cps.nl/uitgeverij

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën of op enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor intern gebruik is het wel toegestaan de in deze werkmap opgenomen bijlagen bij de activiteiten te vermenigvuldigen.

Inhoud

Voorwoord	5
1. Klanken en letters in groep 1 en 2	7
1.1 Visie op leesvaardigheid.....	7
1.2 Taalontwikkeling	9
1.3 Taaldoelen Nederlandse Taal jonge kind	13
1.4 Fonologisch en fonemisch bewustzijn.....	23
1.5 Fonemisch bewustzijn en leren lezen	24
1.6 Letterkennis en leren lezen	25
1.7 Benoemsnelheid en leren lezen.....	26
1.8 Risicoleerlingen.....	26
1.9 Leren lezen en executieve functies.....	28
1.10 Verder in groep 3.....	30
2. Vaardigheden rond klanken en letters	31
2.1 Overzicht van vaardigheden in deze map.....	31
2.2 Fonologisch bewustzijn	33
2.3 Fonemisch bewustzijn	34
2.4 Letterkennis	37
2.5 Letters leren	38
2.6 Schrijven.....	42
2.7 Voorscotbenadering	44
3. Werken met klanken en letters in de praktijk	47
3.1 Uitgangspunten.....	47
3.2 De zes kenmerken van effectief leesonderwijs.....	47
3.3 Een stimulerende lees- en schrijfomgeving.....	48
3.4 Interactieve instructie volgens een instructiemodel.....	49
3.5 Instructie en begeleide inoefening	52
3.6 Instructie geven op de fonemen.....	58
3.7 Handvatten om met behulp van een instructiemodel een effectieve geplande activiteit voor te bereiden en te evalueren	59
3.8 Preteaching.....	61
3.9 Bestaande, extra ondersteunende materialen	62
4. Planning en organisatie.....	63
4.1 De aanpak in de groepen.....	63
4.2 Oefenperiodes	64
4.3 Opbouw en werkwijze van de activiteiten.....	68
4.4 Controletaken en landelijk genormeerde toetsen.....	70

5. Activiteiten	71
Fonologisch bewustzijn	
5.1 Luisteren.....	71
5.2 Zinnen en woorden.....	89
5.3 Rijmen	107
5.4 Klankgroepen	123
Fonemisch bewustzijn	
5.5 Isoleren van klanken	135
5.6 Synthese van klanken.....	153
5.7 Analyse van klanken	167
5.8 Manipuleren van klanken	177
Letterkennis	
5.9 Letterkennis	187
6. Literatuur	205
6.1 Bronnen.....	205
6.2 Websites	208
6.3 Letterboeken.....	208
Bijlagen	209
Bijlage 1: Checklist thuissituatie en taalontwikkeling.....	209
Bijlage 2: Jaarplanning groep 1 en 2.....	213
Bijlage 3: Beknopt registratie- en planningsformulier gehele groep.....	215
Bijlage 4: Registratie- en planningsformulier kleine groep	216
Bijlage 5: Klankgroepkaartjes	217
Bijlage 6: Rijmmemory	218
Bijlage 7: Klankkaartjes	224
Bijlage 8: Hoe spreek ik de letters uit?.....	227
Bijlage 9: Letterkaartjes.....	228
Bijlage 10: Oefenwoorden.....	230
Bijlage 11: Controletaak: Voorbereiding fonemisch bewustzijn.....	258
Bijlage 12: Controletaak: Fonemisch bewustzijn	262
Bijlage 13: Inhoudskaart PO Taal (Stichting Leerplan Ontwikkeling)	267
Meer lezen	271

Voorwoord

In de kleuterperiode wordt het fundament gelegd voor het leren lezen. In deze periode zijn de taal-, denk- en schrijfontwikkeling van jonge kinderen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Vaardigheden rond klanken en letters zijn een belangrijk onderdeel van de ontwikkeling van geletterdheid in groep 1 en 2 en dragen bij aan een goede leesstart in groep 3. De ontwikkeling van deze vaardigheden gaat doorgaans niet vanzelf. Leren lezen is dan ook een culturele vaardigheid en kent geen biologische oorsprong. Volgens diverse wetenschappers hebben de leesomgeving en de kwaliteit van de instructie invloed op leren lezen. Daarom is het verstandig in groep 1 en 2 gericht met klanken en letters aan de gang te gaan.

In 2001 heeft CPS Onderwijsontwikkeling en advies de *Werkmap Fonemisch bewustzijn*, voor leerkrachten van groep 1 en 2 van de basisschool uitgebracht. Deze werkmap is goed ontvangen door de mensen in de onderwijspraktijk en wordt al jarenlang op veel scholen in groep 1 en 2 met plezier en succes gebruikt. Met name het praktische karakter van de map wordt gewaardeerd. Scholen die dagelijks werken met de map, merken dat het fonemisch bewustzijn en de letterkennis van de kinderen in groep 1 en 2 aanzienlijk toeneemt en rapporteren betere leesresultaten in groep 3.

De versie uit 2001 is in de afgelopen jaren geactualiseerd en uitgebreid in 2008, 2011 en 2017. Met de komst van de SLO aanbodsdoelen en recente wetenschappelijke ontwikkelingen is in 2019 de werkmap grondig herzien. Ook de activiteiten zijn geactualiseerd. Er zijn enkele nieuwe activiteiten toegevoegd, andere zijn herzien. Aan iedere activiteit zijn concrete activiteitendoelen en aanwijzingen voor het geven van instructie toegevoegd. Wat is gebleven is de heldere opbouw van vaardigheden rond klanken en letters, duidelijk uitgewerkte korte activiteiten met varianten en een overzichtelijke en gebruiksvriendelijke indeling.

Niet extra maar aanvullend

In nieuwe taalprogramma's voor groep 1 en 2 zijn spelletjes en oefeningen opgenomen om te werken aan fonemisch bewustzijn. Dit is een positieve ontwikkeling. De *Werkmap Fonemisch bewustzijn* biedt nog steeds een aanvulling op deze programma's, met name door de heldere leerlijn en de overzichtelijk uitgewerkte en gemakkelijk uit te voeren activiteiten.

De opbouw van deze werkmap

In hoofdstuk 1 gaan we in op het belang van activiteiten met klanken en letters in groep 1 en 2. Dit hoofdstuk is een kort, theoretisch kader. Hoofdstuk 2 geeft een overzicht van de vaardigheden rond klanken en letters die in de werkmap worden uitgewerkt. Ook wordt aandacht besteed aan het leren van letters en het schrijven door kleuters. Hoofdstuk 3 gaat over de aanpak in groep 1 en 2 en geeft didactische uitgangspunten en aanwijzingen die bij activiteiten rond klanken en letters belangrijk zijn.

In hoofdstuk 4 komt de planning en organisatie van activiteiten aan de orde. In hoofdstuk 5 worden per vaardigheid activiteiten beschreven die van makkelijk naar moeilijk zijn geordend. De bijlagen in deze map bieden u allerlei praktische kennis- en hulpmiddelen ten behoeve van de activiteiten.

Hoe kunt u deze werkmap gebruiken?

Deze werkmap kan op twee manieren worden gebruikt. Ten eerste als een programma waarbij u drie tot vijf keer per week aandacht besteedt aan het oefenen van het fonemisch bewustzijn. In de vaardigheden en de activiteiten zit een opbouw van makkelijk naar moeilijk. Deze gestructureerde werkwijze raden we aan voor groepen met veel risicoleerlingen.

Ten tweede als een bronnenboek waarin een duidelijke leerlijn beschreven is voor het oefenen van het fonemisch bewustzijn. Afhankelijk van de ontwikkelingsbehoeften van de kinderen in de groep kiest u zelf oefeningen die op dat moment nodig zijn. Een voorwaarde voor deze aanpak is dat u goed zicht heeft op de taalontwikkeling van kinderen en de kennis van de leerlijn fonemisch bewustzijn in het bijzonder.

Werken aan de ontwikkelingsgebieden

De *Werkmap Fonemisch bewustzijn* vormt een vrijwel complete leerlijn voor het taalonderwijs in de groepen 1 en 2 van de basisschool. In paragraaf 1.3 leest u hier meer over en vindt u een overzicht van de taaldoelen. In dat schema staat in de laatste kolom beschreven welke onderdelen uit de werkmap betrekking hebben op de betreffende (sub)domeinen. Niet voor elk (sub)domein is informatie en materiaal in deze werkmap opgenomen, maar met aanvullende activiteiten - die in de praktijk elke kleuterleerkracht aanbiedt - voldoet u geheel aan een beredeneerd taalaanbod.

Wij wensen u veel succes en plezier bij het gebruik van de werkmap.

Mariët Förrer
Susanne Huijbregts
Monica de Wit
taal-experts CPS en
Aafke Bouwman (redactie)

1. Klanken en letters in groep 1 en 2

Lezen is belangrijk

Lezen is de belangrijkste vaardigheid die kinderen op de basisschool leren en de basis legt voor schoolsucces (Horowitz-Kraus et al., 2017). Nauwkeurig en vlot leren lezen op de basisschool is belangrijk omdat bij veel vakken op school teksten een belangrijke rol spelen. Als kinderen niet goed kunnen lezen, betekent dit een grote handicap voor het verwerven van kennis op allerlei terreinen. Dit geldt op de basisschool en daarna natuurlijk ook in het voortgezet onderwijs. Verder is goed kunnen lezen voorwaarde om deel te kunnen nemen aan het maatschappelijk leven. In onze samenleving neemt geschreven taal een belangrijke plaats in. We ontvangen een groot deel van onze informatie via kranten, boeken en internet. Kinderen die niet goed leren lezen, lopen later het gevaar als volwassene in een kansarme positie in de maatschappij terecht te komen. Bovendien is lezen niet alleen een noodzakelijke vaardigheid, maar ook iets waar je veel plezier aan kunt beleven.

1.1 Visie op leesvaardigheid

In het basisonderwijs is het belangrijk dat kinderen vlot leren lezen. Vlot wil zeggen dat zij correct en in een redelijk tempo, een tekst kunnen decoderen. Daarnaast is het minstens zo belangrijk dat kinderen de tekst met expressie kunnen lezen. De vaardigheid om een tekst met expressie te kunnen lezen, vormt de brug tussen het decoderen (vlot en correct) enerzijds en het betekenis verlenen, het begrijpend lezen, anderzijds. Vloeiend lezen is de vaardigheid om een tekst vlot, correct, met expressie én met begrip te kunnen lezen (van de Mortel & Bouwman, 2015).

Vlot, vloeiend en verdiepend lezen

Wanneer kinderen technisch leren lezen, betekent dit dat ze leren decoderen. Het gaat in de kern om het verklanken van letters in een woord, van woorden in zinnen en van zinnen in een tekst. Door de tekst te lezen krijgt de tekst betekenis. Een lezer voegt nieuwe kennis toe aan bestaande kennis die al aanwezig is en begrijpt al lezend de tekst.

Op de meeste scholen begint dit proces in groep 3. Tijdens het aanvankelijk technisch lezen leren de kinderen allereerst de elementaire leeshandeling. Ze leren de lettertekens (grafemen) te benoemen en hieraan de goede klanken (fonemen) te verbinden. Aanvankelijk lezen de kinderen nog langzaam, letter voor letter verklankend. In de tweede helft van groep 3 gaat het leesproces sneller verlopen doordat kinderen delen van woorden en gehele woorden direct gaan herkennen. Het leesproces verloopt steeds meer geautomatiseerd.

Vervolgens wordt veel tijd besteed aan het voortgezet technisch lezen. Kinderen oefenen met steeds langere en moeilijker woorden en teksten. Het feit of kinderen de techniek

van het lezen kunnen leren heeft niet zoveel met intelligentie of sociaal-economische achtergrond te maken. Technisch leren lezen is vooral een kwestie van goede instructie en voldoende tijd om te oefenen en veel verschillende teksten te lezen.

Technisch kunnen lezen is een voorwaarde om begrijpend te kunnen lezen. Daarvoor onderscheiden we drie niveaus in leesvaardigheid, namelijk vlot, vloeiend en verdiepend lezen.

Figuur 1
De niveaus van leesvaardigheid:
vlot, vloeiend en verdiepend lezen.

Een kort overzicht hoe technisch lezen zich tot deze drie niveaus verhoudt:

- Vlot lezen is in voldoende tempo en correct lezen wat er staat.
- Vloeiend lezen is teksten met expressie en begrip kunnen lezen. Vloeiend lezen omvat vlot lezen en wordt als een brug gezien tussen vlot en begrijpend lezen. Begrijpend lezen is het vermogen om geschreven teksten te begrijpen. Daarvoor is naast vlot lezen ook kennis van de wereld, een grote woordenschat en kunnen sturen van het eigen leesproces nodig. Het vloeiend kunnen lezen van teksten op niveau draagt dan ook bij aan leesbegrip.
- Verdiepend lezen omvat vlot en vloeiend lezen. Als een kind verdiepend leest, is hij in staat complexe teksten te begrijpen. De nieuwe kennis die het kind opdoet door het lezen van de tekst, integreert hij in zijn aanwezige kennis. Hij kan tekstkritisch evalueren door wat van de inhoud te vinden. Verdiepend lezen gaat niet 'vanzelf', daarvoor is vlot en vloeiend kunnen lezen nodig (Ehrenworth, 2013).

Een doorgaande leerlijn taal-lezen voor 3 tot 13-jarigen

Om de visie op leesvaardigheid vorm te geven is een stevige basis nodig. Deze wordt in groep 1 en 2 gelegd en maakt deel uit van een doorgaande leerlijn taal-lezen voor kinderen van ongeveer 3 tot 13 jaar.

Deze basis wordt voorafgegaan door de taalstimulering van peuters in de peuterspeelzaal of het kinderdagverblijf en wordt gevolgd door het leren lezen in groep 3.

Leerkrachten van groep 1 en 2 bereiden kinderen voor op het aanvankelijk technisch lezen in groep 3.

In onderstaand schema zijn de taaldomeinen en de doorgaande leerlijn taal-lezen in samenhang weergegeven:

Peuters	Groep 1-2	Groep 3	Groep 4-5	Groep 6-8
Taal-stimulering	Beginnende geletterdheid	Aanvankelijk lezen	Voortgezet technisch lezen	Voortgezet technisch lezen onderhouden
Mondelinge taalvaardigheid Fonologisch bewustzijn Begrijpend luisteren Woordenschat	Mondelinge taalvaardigheid Fonologisch bewustzijn Fonemisch bewustzijn Begrijpend luisteren Woordenschat Invented spelling	Mondelinge taalvaardigheid Systematische aandacht klankteken koppeling Begrijpend luisteren Woordenschat Schrijven/stellen	Mondelinge taalvaardigheid Begrijpend luisteren en lezen Woordenschat Schrijven/stellen Spelling	Mondelinge taalvaardigheid Begrijpend lezen Woordenschat Schrijven/stellen Spelling

1.2 Taalontwikkeling

Voordat we de taaldoelen en taaldomeinen bespreken, benoemen we eerst kort de ontwikkeling van taalvaardigheden en de ontwikkeling van het leren lezen.

Taalvaardigheden ontwikkelen

Jonge kinderen leren vaardigheden als spreken, luisteren, klanken uitspreken en woorden aan voorwerpen geven door te communiceren met anderen. Dat zijn de opvoeders en andere volwassenen en kinderen met wie zij in aanraking komen. In relatief korte tijd leren jonge kinderen een compleet taalsysteem. Ze leren naast de betekenis van een groot aantal woorden (begrippen), ook woorden in zinnen te ordenen.

De taalontwikkeling van het jonge kind wordt ook taalbewustzijn (metalinguïstisch bewustzijn) genoemd. Taalbewustzijn is een verzamelbegrip voor vaardigheden die te maken hebben met nadenken over taal. Gilles & Schaerlaekens (2000) noemen drie fasen in de taalverwerving van jonge kinderen van 0 tot 5 jaar:

1 Prelinguale fase (periode voor het verschijnen van de eerste woorden tot één jaar)

In deze fase tot ongeveer een jaar, worden de voorwaarden voor taalontwikkeling gecreëerd. Baby's spreken nog geen woorden en beginnen vanaf ongeveer zes weken geluidjes te maken. Ze zijn alert als ze iemand horen praten en maken oogcontact, kijken naar gezichtsuitdrukkingen en gebaren en gebruiken in het contact hun zintuigen zoals tast, smaak en reuk. Later, rond ongeveer acht maanden, gaan ze brabbelen. Ze gaan zich uitdrukken met gebaren in combinatie met klanken en doen de intonatie van een volwassene na. Communicatie vindt plaats door imitatie en het maken van oogcontact. Vanaf 8 maanden leren baby's ongeveer 7 tot 10 nieuwe woorden per dag begrijpen.

2 Vroeglinguale fase (de eerste begrijpbare woorden en korte zinnen)

In deze fase van ongeveer 1 tot 2,5 jaar maken dreumesen een begin met de actieve woordenschat, want ze gaan zelf woorden gebruiken. Daarbij is tijdelijk sprake van overgeneralisatie: het woord kat, gebruiken ze bijvoorbeeld voor alle dieren. Beetje bij beetje bouwen kinderen kennis op van het concept kat. Ze leren hoe een kat eruitziet en wat er wel en niet bij een kat hoort. Woorden leren is dus concepten leren (de With, Visser & Puper, 2013).

Ook maken ze de stap naar betekenisvol taalgebruik. Het begin van de dreumesfase kenmerkt zich door het spreken in éénwoordzinnen en kent een woordexplosie rond anderhalf jaar. Een dreumes begrijpt ook steeds meer taal en verhalen. Er zijn grote verschillen tussen kinderen op deze leeftijd. Deze zijn te verklaren doordat meisjes vaker een voorsprong hebben, door verschillen in het taalaanbod vanuit de omgeving en door verschillen in aanleg van kinderen. Aan het eind van hun tweede levensjaar spreken ze zinnetjes met een beperkte structuur uit.

3 Differentiatiefase

De samenhang tussen zinnen ontstaat. Peuters zijn steeds beter in staat om met anderen in hun omgeving te praten. Ze maken langere zinnen die vollediger en correcter zijn en worden daardoor steeds beter begrepen. Een peuter kan al in zinnen vertellen wat er net en kortgeleden gebeurd is, kan eenvoudige verhaaltjes vertellen en gebruikt een woord in meerdere situaties. In deze fase gebruikt het kind ook in het spel steeds meer communicatie.

De woordenschat neemt enorm toe. Vooral tussen het derde en vierde levensjaar groeit de woordenschat van gemiddeld 800 actief gebruikte woorden tot gemiddeld 2000. Ze begrijpen ongeveer 3500 woorden (Verhoeven, Aarnoutse & Verhagen, 2000). Niet alleen de groei van woordenschat, maar vooral ook het leggen van een netwerk tussen woorden breidt zich uit, waardoor kinderen steeds beter weten wat een woord betekent en hoe en wanneer dat woord kan worden gebruikt.

Ook wordt ook de basis voor grammatica gelegd (Schaerlaekens, 2008). In het Nederlands betekent dit: het onder de knie krijgen van grammaticale regels, zoals enkelvoud/meervoud. Ook de vervoeging van werkwoorden vraagt tijd en aandacht.

Kinderen gebruiken meestal eerst de correcte vorm van een meervoud, bijvoorbeeld: "de stoelen". Ze horen dit volwassenen zeggen en doen het na. Na een tijd ontdekken ze dat er bepaalde regels zijn voor meervoud, zoals de meervouds-s: handjes, auto's, bekers. Ze gaan deze regel zelf toepassen, en zeggen dan: "de stoels". Belangrijk is dat de volwassene de juiste meervoudsvorm herhaalt, want dan gaat een kind deze weer gebruiken: de stoelen.

Dit gaat ook zo bij werkwoorden. Als een kind "gebrensd" zegt, komt dat doordat hij de regel spelen - gespeeld toepast. Doordat de volwassene feedback geeft aan het kind, door de juiste vorm te herhalen, ontdekt een kind dat het werkwoord brengen een ander soort voltooid deelwoord heeft, namelijk "gebracht". De vervoegingen die kinderen in deze fase maken zijn normaal en begrijpelijk.

Van taalvaardigheden naar leren lezen

Het leren van de (moeder)taal is een natuurlijk proces, maar dit betekent echter niet dat een kind zich de taal lezend vanzelf eigen maakt. Lezen moet door vrijwel alle kinderen worden geleerd, want het gaat niet vanzelf. Daar hebben kinderen een geletterde omgeving voor nodig. Lezen is namelijk niet ontwikkelingspsychologisch maar cultureel bepaald (Smits & van Koeven, 2016).

Daarvoor is een (school)omgeving nodig waarin interactie dagelijks kan plaatsvinden. Bij die interactie gaat het niet alleen om de hoeveelheid, maar ook om de kwaliteit van het taalaanbod. Leerkrachtvaardigheden, dus de wijze waarop het aanbod plaatsvindt, de instructie, begeleiding en feedback die wordt gegeven is cruciaal.

Voorkom dat er te veel focus ligt op de leerstof benadrukken Singer & De Haan (2013).

Zorg voor balans tussen educatieve initiatieven als instructieve oefening en de initiatieven van kinderen zelf. Een betekenisvol taalaanbod draagt bij aan betrokkenheid van kinderen. Buschmann & Sachse (2018) waarschuwen dat alleen instructie en oefenen van vaardigheden onvoldoende basis voor taalverwerving is. Het spreken wordt dan onvoldoende ingezet.

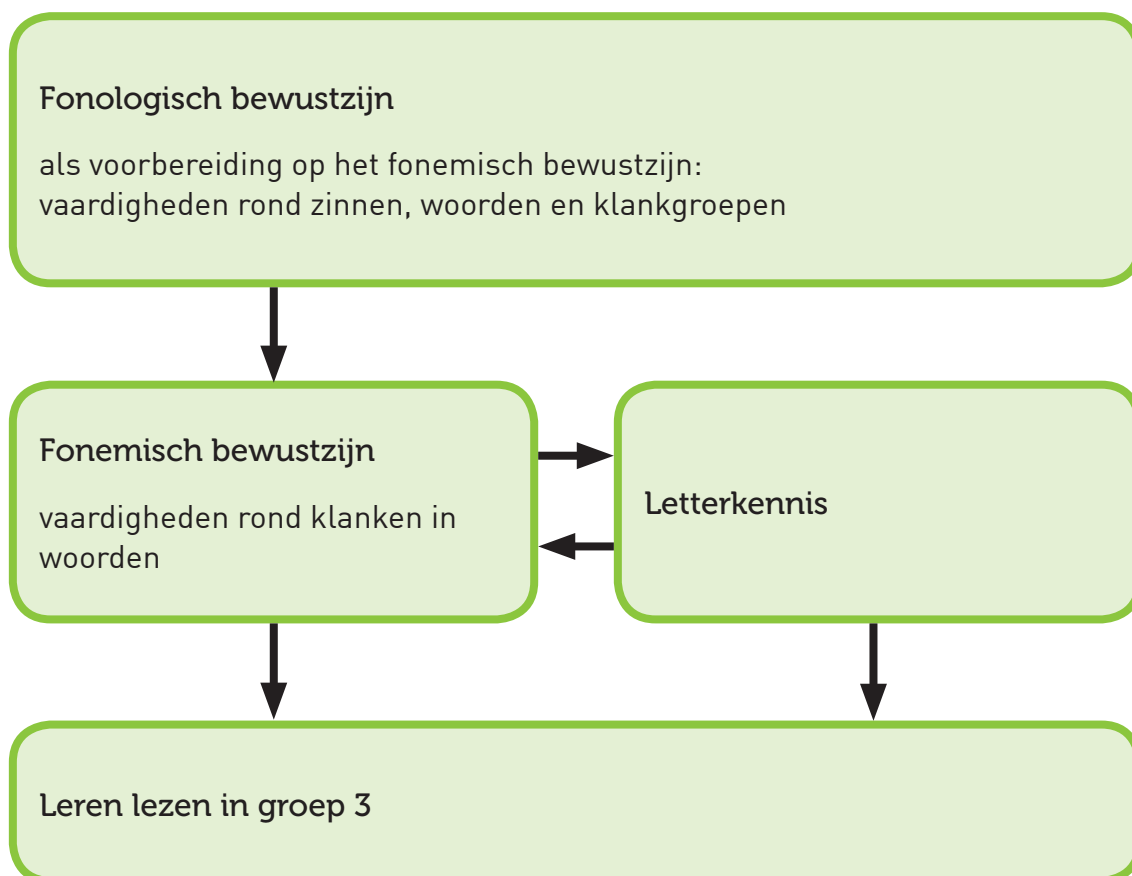
Kenmerken van een gevarieerd, kwalitatief hoogstaand taalaanbod in groep 1 en 2 (schoolomgeving) zijn interactie in het (rollen)spel, mogelijkheden voor spreken en luisteren, werken met betekenisvolle teksten en prentenboeken, herhaald voorlezen, mogelijkheden voor schrijven en een leesrijke omgeving, waarin kinderen gemotiveerd worden. Door een dergelijk taalaanbod in groep 1 en 2 leren kinderen optimaal, meestal vanzelfsprekend en gemotiveerd klanken en letters gebruiken. Aarnoutse geeft al jaren aan dat kleuters letters snel oppikken in onze geletterde maatschappij (Aarnoutse, 2000) als deze leesrijk is ingericht.

Het proces van leren lezen in een doorgaande lijn kan kort worden geschetst met het volgende voorbeeld: Jos is een jonge kleuter en denkt aan een kat, ziet het beeld van zijn kat voor zich en maakt een tekening als zichtbare weergave op papier. Als Jos belangstelling krijgt voor lettervormen tekent hij een eigen gekozen (soms herkenbare lettervorm) op de tekening. Zodra Jos met het gestructureerde leesproces begint, komt er een beeld in zijn hoofd bij, namelijk dat van het geschreven woord kat. Jos kan lezen door letters van het woord kat te veranderen, waardoor nieuwe woorden ontstaan en hij deze woorden vlot in een keer leert uitspreken.

Jos leert niet vanzelf lezen. Dat proces van ontluikende geletterdheid en aanvankelijk lezen gaat volgens onderstaande stappen (Oenema et al., 2018):

- Het kind ziet het woord /kat/. Er is geen visuele ondersteuning van een illustratie.
- Het kind onderscheidt de tekens die het kent. Het ontdekt de afzonderlijke letters /k/a/t/. Daarvoor is letterkennis nodig.
- Het kind verklankt de tekens afzonderlijk van elkaar. Het zegt /k/a/t/ en spreekt de passende klank bij ieder teken uit.
- Het kind spreekt het woord /kat/ in een keer uit. De klanken worden in een adem verbonden en het woord wordt in een keer overzien.
- Het kind manipuleert met klanken. Het ontdekt bijvoorbeeld dat als hij in /k/a/t/ de /k/ verandert in de /m/ er het woord /m/a/t/ staat.
- Een kind gaat lezen als het woorden in een keer overziet, zonder de afzonderlijke klanken te noemen. Hoe vlotter en vloeiender dat gaat hoe meer ruimte er ontstaat voor het begrijpen van de woorden.

Onderstaand schema laat een opbouw van fonologisch naar fonemisch bewustzijn, naar leren lezen zien.

Een goede leesstart

In groep 1 en 2 wordt de basis gelegd van zowel het technisch als het begrijpend lezen. Zoals we in de inleiding aangaven is lezen een van de belangrijkste vaardigheden en een goede leesstart is dan ook van groot belang.

Bij een goede leesstart is het belangrijk dat leraren van groep 1 en 2 'opbrengstbewust handelen'. Daarmee bedoelen we dat leraren met 'de doelen voor ogen' hun handelen afstemmen op wat kinderen nodig hebben om zich te kunnen ontwikkelen in leesvaardigheid. Dat betekent dat u zich bewust bent van een goed taalaanbod, omdat u bijvoorbeeld doelen kent, zoals de SLO doelen Nederlandse taal jonge kind fase 1 (SLO, 2017) en de Tussendoelen Taal (Verhoeven & Aarnoutse, 2013) en doelgericht activiteiten kunt inzetten.

U gaat in gesprek, luistert, leest voor, zet bewust taal in spel binnen en buiten in, vertelt verhalen en gebruikt spelletjes om de doelen te realiseren. U geeft waar dat nodig is instructie, oefent en herhaalt en u geeft gehoor aan de 'cognitieve honger' van kleuters die al kunnen lezen of over een bovengemiddelde woordenschat beschikken. Op de doelen stemt u uw activiteiten, de omgeving, de inzet van (ontwikkelings)-materiaal en de inrichting van de hoeken af. Het (taal)onderwijs aan jonge kinderen bestaat uit een integrale aanpak van spel en een doelgericht aanbod door de leraar.

1.3 Taaldoelen Nederlandse Taal jonge kind

Er zijn door twee instanties lijsten met taaldoelen opgesteld, namelijk de Tussendoelen Geletterdheid van het Expertisecentrum Nederlands (Verhoeven & Aarnoutse 2013) en de doelen Nederlandse taal - jonge kind fase 1, versie 2018 van Nationaal Expertisecentrum leerplanontwikkeling (SLO, 2018).

Zowel SLO als het Expertisecentrum Nederlands hebben concrete taaldoelen geformuleerd, afgeleid van de referentieniveaus (eindtermen) die sinds augustus 2010 van kracht zijn in het basisonderwijs (zie www.taalenrekenen.nl). Deze referentieniveaus zijn weer gebaseerd op de kerndoelen 10, 11 en 12 (Greven & Letschert, 2006) op <http://tule.slo.nl>.

Inhoudskaart met aanbodsdoelen

SLO heeft voor het jonge kind (fase 1) bij ieder leergebied een inhoudskaart ontwikkeld met een overzicht van het mogelijke aanbod in de vorm van aanbodsdoelen. Deze doelen geven een richting waarin kinderen onderwerpen verkennen en ermee leren omgaan. De inhoudskaarten Nederlandse taal peuters en eind groep 2 zijn als bijlage 13 in de werkmap opgenomen. (zie ook www.leerplankaderjongekind.nl)

Voor zowel kleuters (groep 1, 2 (3)) als voor de voorschoolse situatie is een overzicht gemaakt van het mogelijke aanbod bij de onderdelen van taal in de vorm van aanbodsdoelen.

De subdomeinen zijn:

Mondelinge taalvaardigheid, Taalbeschouwing, Lezen en Schrijven.

SLO spreekt van aanbodsdoelen en niet van beheersingsdoelen. Deze doelen worden gedurende de kleuterperiode in diverse spel- en geleide activiteiten aangeboden, zonder een directe beheersing. Het gaat er niet om dat alle doelen moeten zijn beheerst, voordat een kind naar groep 3 mag doorstromen. Het is voor een doorgaande lijn van het leesproces naar groep 3 van belang dat deze doelen eind groep 2 meerdere keren zijn aangeboden en bijbehorende vaardigheden geoefend. Reeds aangereikte kennis draagt bij aan een vlotte start van het leesproces. Door het regelmatige aanbod beheerst uiteindelijk een groot deel van de kleuters de doelen eind groep 2.

De Tussendoelen Beginnende geletterdheid (Verhoeven & Aarnoutse, 2013) zijn voor 2-7-jarigen ontwikkeld. Er zijn vier domeinen geformuleerd en voor het jonge kind zeven leergebieden uitgewerkt. In ieder gebied zijn doelen geformuleerd (zie www.leerlijntaal.nl). De leergebieden zijn: boekoriëntatie, verhaalbegrip, functies van geschreven taal, relaties tussen gesproken en geschreven taal, taalbewustzijn, alfabetisch principe en functioneel lezen en schrijven.

Kennis van en inzicht in deze domeinen en doelen bieden een houvast voor:

- Het samenstellen van een evenwichtig taalaanbod in de themaplanning. Een goede balans voorkomt een eenzijdig aanbod van alleen letterkennis.
- Het differentiëren. Keuzes maken in het aanbod draagt bij aan onnodige instructie. Kinderen die bijvoorbeeld het principe van synthetiseren al beheersen, moeten vaak nog steeds meedoen met de instructie. Zij herhalen slechts wat ze al weten en dat draagt niet bij aan motivatie.
- Het kritisch bekijken van de activiteiten uit een totaalprogramma of losse themakaternen. Deze activiteiten worden regelmatig passend gemaakt aan het thema, in plaats van logisch opgebouwd vanuit een leerlijn.
- Inzicht in een opbouw van de leerlijn fonologisch en fonemisch bewustzijn. Ze laten zien welke beoogde kennis en vaardigheden nodig zijn voor een vloeiende doorstroom op taalgebied naar groep 3.
- Het formuleren van concrete lesdoelen van activiteiten. De tussendoelen zijn algemeen, voor de lange termijn en in vaktaal geformuleerd.

Tussendoelen Nederlandse taal in deze werkmap

Voor de activiteiten in deze werkmap maken we gebruik van zowel de Tussendoelen Geletterdheid (Expertisecentrum Nederland) als de aanbodsdoelen jonge kind (Stichting leerplanontwikkeling).

De ontluikende en beginnende geletterdheid van het jonge kind staat in deze werkmap centraal. De domeinen mondelinge taalvaardigheid, taalbeschouwing, lezen en schrijven kunnen niet los van elkaar worden gezien en hebben een relatie met de start van het aanvankelijk technisch lezen, als het gaat om het herkennen en benoemen van letters. In het kader van een goede leesstart is het van belang deze onderdelen in groep 1 en 2 op een doelgerichte en gestructureerde, maar wel bij kleuters passende manier aanbod te laten komen en er voldoende tijd aan te besteden.

De *Werkmap Fonemisch bewustzijn* vormt een leerlijn voor het taalonderwijs in de groepen 1 en 2 van de basisschool. In het schema hieronder staat per domein beschreven welke tussendoelen kinderen aan het begin van groep 1 (eind van de peuterspeelzaal/ kinderdagverblijf) (tweede kolom) en aan het eind van groep 2 (derde kolom) aangeboden zouden moeten krijgen. Met nadruk wijzen wij erop dat u steeds een keuze maakt op grond van de beginsituatie van de groep en waar mogelijk differentieert in het aanbod. In de eerste kolom staan de tussendoelen peuters (SLO prefase). In de tweede kolom staan de tussendoelen jonge kind SLO (fase 1). In de derde kolom staan de Tussendoelen Expertisecentrum Nederlands en in de vierde kolom staat beschreven welke vaardigheden uit de werkmap betrekking hebben op de betreffende taalontwikkelingsdoelen. Zo is in een oogopslag duidelijk aan welke taalvaardigheden en tussendoelen wordt gewerkt.

De focus van de activiteiten ligt op de tussendoelen in de domeinen Lezen en Schrijven. Niet voor ieder domein zijn activiteiten in deze werkmap opgenomen. Met aanvullende activiteiten - die in de praktijk elke onderbouwleerkracht aanbiedt - werkt u aan alle doelen. Denk aan voorlezen en activiteiten naar aanleiding van boeken, in gesprek over de inhoud van teksten, opzegversjes en meespelen in het rollenspel. Om aan de leerlijn te voldoen zoals hierboven is geschetst, is onderstaande korte toelichting bij enkele tussendoelen van belang:

Mondelinge taalvaardigheid

Er zijn geen specifieke activiteiten rond 'Gesprekken voeren' in deze werkmap opgenomen. Echter, de vaardigheid om gesprekken te kunnen voeren is een onderdeel van de activiteiten die u in de map vindt. Bovendien vinden in elke onderbouwgroep de hele dag korte en langere gesprekken plaats in bijvoorbeeld de kring, naar aanleiding van boeken en gebeurtenissen, buiten en binnen in spelsituaties.

Woordenschat en woordgebruik

De activiteiten in de map zijn zodanig van opzet dat u daarmee de woordenschatontwikkeling stimuleert. Maak daarnaast regelmatig gebruik van prenten- en informatieve boeken en bied de kinderen bewust nieuwe woorden aan, die u daarna in diverse contexten receptief en productief laat terugkomen.

Taalbeschouwing/metalinguïstische vaardigheden

In deze map wordt gesuggereerd om taalpoppen in te zetten, zoals Henk Hak. Gebruikt u taalpoppen bij de activiteiten uit deze map, dan werkt u daarmee automatisch aan taalbeschouwing. Ditzelfde geldt voor boeken en verhalen die u voorleest en nabespreekt en de gesprekjes die u in de kring en de hoeken voert.

Schema taaldoelen

Taaldoelen Nederlandse taal Peuters Prefase SLO 2018	Taaldoelen Nederlandse taal jonge kind fase 1 SLO 2018	Tussendoelen Beginnende geletterdheid EN	Vaardigheden Hoofdstuk 5 in de werkmap
Mondelinge taalvaardigheid <i>Woordenschat en woordgebruik</i>			
<ul style="list-style-type: none"> • Uitbreiden receptieve woordenschat • Uitbreiden van productieve woordenschat • Gebruik van nieuwe woorden in andere situaties • Gebruiken van steeds meer nieuwere en complexere woorden 	<ul style="list-style-type: none"> • Uitbreiden receptieve woordenschat • Uitbreiden van productieve woordenschat • Passende woorden gebruiken voor concrete zaken/schoolse omgang en onbekende woorden omschrijven • Verschillende en nieuwe woorden gebruiken (betekenisuitbreiding /semantiek) 	<p>De leerlingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • beschikken over een basiswoordenschat • breiden gericht hun (basis)woordenschat uit • leiden nieuwe woordbetekenissen af uit verhalen • zijn erop gericht woorden productief te gebruiken • maken onderscheid tussen betekenisaspecten van woorden 	<p>Fonologisch en fonemisch bewustzijn</p> <p>Vaardigheden 5.1 Luisteren 5.2 Zinnen en woorden</p> <p>Vaardigheden 5.5 t/m 5.8 Oefenen met: Klankgroepen, Isoleren van klanken, Synthese van klanken, Analyse van klanken, Manipuleren van klanken</p>
Mondelinge taalvaardigheid <i>Spreeken: vloeiend en verstaanbaar</i>			
<ul style="list-style-type: none"> • Uitspreken van alle klinkers en medeklinkers in een woord, zoals ook onbeklemtoonde lettergrepen en alle achterelkaar staande medeklinkers (banaan, ipv naan) • Klanken vormen met het Nederlandse klanksysteem (fonologie) • Zinnen vormen (syntaxis) • Vertellen op een begrijpelijke verstaanbare wijze • Beschrijven van iets of iemand uit de eigen omgeving met gebruik van losse woorden of eenvoudige zinnen en evt. met visuele ondersteuning • Uitvoeren van korte eenvoudige spreektaken met het doel om te amuseren of informeren 	<ul style="list-style-type: none"> • (Na)vertellen van een verhaal • Uitleg geven over een bekend onderwerp of activiteit • Vertellen over een gebeurtenis of eigen ervaring • Vertellen (monoloog) voor een vertrouwd publiek • Uitvoerig en samenhangend vertellen over wat hij gedaan of meegemaakt heeft • Vloeiend en verstaanbaar praten, zoals klinkers en medeklinkers verstaanbaar uitspreken en gebruiken van eenvoudige intonatie • (Nieuwe) woorden kiezen en gebruiken • Klanken vormen met het Nederlandse klanksysteem • Zinnen vormen (syntaxis) 	<p>De leerlingen:</p> <ul style="list-style-type: none"> • spreken vrijuit • gebruiken taal doelgericht in reële contexten • zijn in staat hun taalgebruik non-verbaal te ondersteunen • zijn bereid volgens de geldende gespreksregels te communiceren • hebben een positief zelfbeeld als spreker en luisteraar • kunnen een verhaal navertellen • kunnen een persoonlijk verhaal vertellen • rapporteren over hun observaties of ontdekactiviteiten • houden rekening met de luisteraars • gaan in op reacties van luisteraars 	

